

Podsumowanie

Odmienność kulturowa, przynależność do tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej odciska swoje piętno na warstwie językowej *Jezusa z Nazarethu*. Niniejsza praca miała na celu przede wszystkim zaprezentowanie i interpretację wybranych elementów językowego ukształtowania tetralogii.

Sam Brandstaetter podkreślał, że najtrudniejszym zadaniem przy pisaniu powieści było „ubranie” w słowa historii Człowieka, który nie był człowiekiem. Brakuje w języku ludzkim precyzyjnych określeń, które byłyby adekwatne do opisywania zdarzeń nadprzyrodzonych. Dlatego też żadne słowo nie pojawiło się w powieści przypadkowo, wszystko w niej jest wynikiem długich przemyśleń i świadomie dokonanego wyboru.

W tetralogii ukazał autor „swoje widzenie swojego Boga”. Jest więc to osobista interpretacja wydarzeń zapisanych w Starym i Nowym Testamencie, wynikająca z długoletnich wnikliwych analiz historii Chrystusa. Dodatkowo jest to interpretacja Żyda-Polaka, który nigdy nie wyparł się swoich korzeni, wręcz przeciwnie – świadomie i odpowiedzialnie kreował postać Jezusa w duchu tradycji judaistycznej i chrześcijańskiej, łącząc je. To wszystko sprawia, że język powieści jest interesujący, a przede wszystkim oryginalny.

Bożena Chrząstowska określiła Brandstaettera jako mistrza w wyrażaniu niewyraźnego, co starano się pokazać w niniejszej rozprawie, poddając analizie wybrane środki językowo-stylistyczne i wskazując ich funkcje w tekście. Zwrócono również uwagę na sposoby

językowego ukształtowania wypowiedzi artystycznej z punktu widzenia doboru i sposobu posługiwania się konstrukcjami składniowymi. Przyjęte w pracy podejście analityczne polegało na wyodrębnieniu i opisanu niektórych składników stylotwórczych dzieła.

Nie był moim celem całościowy i kompletny opis idiosylu. Trzeba mieć również świadomość, że badałam materiał izolowany z bardzo ograniczonymi możliwościami porównania go z innym dziełem i skonfrontowania ustaleń. Analiza poszczególnych elementów stylu pisarza pozwoliła jednak wskazać niektóre dominanty stylistyczne.

Ze względu na specyfikę powieści należało wyjść poza obszar językoznawstwa i metod stosowanych w badaniu stylu danego pisarza, odwołać się do innych dyscyplin naukowych, m.in. teologii, socjologii kultury czy kulturoznawstwa. To wszystko pozwoliło lepiej zinterpretować poszczególne zjawiska językowe.

Analiza środków leksykalno-stylistycznych, tj. porównań i metafor, ukazała specyfikę kreacji świata przedstawionego, który budowany jest z perspektywy kogoś, kto doskonale zna realia świata judejskiego. W porównaniach często pojawiają się odwołania do krajobrazu Ziemi Świętej, szczególnie przy charakterystyce bohaterów. Dla pisarza doskonale znającego realia, kulturę, krajobraz Ziemi Świętej porównania stały się sposobem na wierne oddanie klimatu czasów, w których rozgrywa się akcja opisywanych wydarzeń. Brandstaetter, zakorzeniony w kulturze semickiej, korzystał z jej elementów, by w ten sposób wprowadzić czytelnika w świat, w którym żył Jezus.

Obrazowość i niezwykła plastyczność opisu osiągnęte są w tekście za pomocą silnie rozbudowanej metaforyki. Semici bowiem nie znali abstrakcji, a upodobali sobie konkret. Metafory pozwalają w sposób obrazowy przedstawić prawdy wiary, złożoność osoby Jezusa, który posiada dwa wymiary: ludzki i boski. Przenośnie są środkiem pomocnym przy opisie transcendencji, która przecież nie mieści się w rozumowym poznaniu i wykracza poza możliwości ludzkiego umysłu.

W językowej warstwie powieści uobecnia się traktowanie słowa jako tworu ciągle żywego, mogącego się materializować. Znaczenia wyrazów w toku narracji rozrastają się. Brandstaetter powraca wciąż do tych samych słów, nadając im nowe znaczenia, nadbudowując kolejne warstwy semantyczne znanych pojęć. Autor tetralogii korzystał z tradycji żydowskiej, w której obecne jest „widzenie poprzez słysze-

nie”. Izraelici bowiem wykształcili zdolność odbierania komunikatu jako słuchania opowiadania i widzenia obrazów, które opowiadanie powołuje. Silna metaforyka w powieści ma rozbudzić w czytelniku tę zdolność. Przenośnia w *Jezusie z Nazarethu* jest sposobem poznawania i interpretowania świata przedstawionego. Pełni funkcję poznawczą, ale też ornamentacyjną, wzbogacając styl o kunsztowne, poetyckie obrazy.

Na uwagę zasługuje również warstwa onomastyczna dzieła, która sięga korzeniami do żydowskich tendencji nazewniczych, co widoczne jest choćby przy analizie antropimów.

Brandstaetterowi zależało, by „[...] swoim artystycznym słowem jak najlepiej służyć Słowu Wcielonemu”¹. Autor *Kregu biblijnego* za pomocą środków artystycznego wyrazu kreuje obrazy o dużej sile ekspresji, włączając w ten sposób czytelnika w świat wartości obecny w powieści.

Wykorzystane w dziele środki stylistyczne powodują, że cała tetralogia staje się szczególnym przykładem utworu, w którym treści teologiczne wyrażane są za pomocą języka literackiego nawiązującego do języka Biblii. Nawiązania te są dwojakiego rodzaju: bezpośrednie – do nich zaliczyć należy cytaty wersetów z Biblii, oraz pośrednie, które wyrażają się na poziomie składni. Analiza ukształtowania syntaktycznego *Jezusa z Nazarethu* wskazuje wyraźnie na stylizację tekstu na język Biblii, a wyrazem tego jest stosowanie paralelnych konstrukcji, antytez, licznych figur retorycznych, które pełnią jednocześnie funkcję ekspresywną i emocjonalną.

Analiza wybranych środków syntaktycznych pozwala stwierdzić, że pełnią one ważną rolę w powieści. Stylizują ją na język biblijny, ale pełnią także inne ważne funkcje stylistyczne. Wśród najważniejszych dominant składniowych wymienić należy paralelizmy oraz powtórzenia leksykalne. Środki te służą wyrażaniu emocjonalności i ekspresji.

Powtarzanie konstrukcji składniowych ma ogromne znaczenie dla rytmiki prozy. Dodać trzeba, że rytmikę tę wzmacnia dodatkowo stosowanie anafory oraz wyliczeń, które organizują wypowiedź. Przy rytmice prozy należy wyraźnie podkreślić, iż tetralogia posiada swoistą „melodię”, która uwidacznia się w sposobie prowadzenia nar-

¹ A. Seul, *Jan Chrzciciel – Brat Pustynny według Romana Brandstaettera*, Lublin 2004, s. 206.

racji. Ową rytmiczność tekstu budują przede wszystkim syntaktyczne konstrukcje, takie jak paralele, wyliczenia, powtórzenia. Poprzez monotonne powracanie do tych samych słów w obrębie jednego akapitu czy rozdziału osiągnięty został efekt świadomie zorganizowanej „melodii”. Powtórzenia leksykalne oraz składniowe są główną zasadą organizującą strukturę powieści, która zyskuje harmonię i „muzykę”.

Na warstwę językową powieści miały wpływ inne sztuki, przede wszystkim malarstwo i muzyka. Sam Brandstaetter przyznawał: „Czasem zdaje mi się, że minąłem się z powołaniem i powinienem być zostać kompozytorem. Odczuwam świat silniej przez muzykę niż przez słowo. Znam się na muzykologii, zakochany jestem w muzyce, mam muzyczne odczucie świata poprzez frazę muzyczną”². Ten cytat potwierdza fakt, że syntaktyczne ukształtowanie tekstu jest w tym dziele istotne i warte uwagi. Autor *Kręgu biblijnego*, próbując opisać transcendencję ukrytą w Bogu-Człowieku, zastosował odpowiednie zabiegi stylistyczne – również w składni.

Wypowiedzenia pojedyncze pokrywają zaledwie 2,39% całości tekstu, jednak pełnią ważne funkcje stylistyczne: rozpoczynają i kończą poszczególne rozdziały. Odgrywają też znaczącą rolę w wyrażaniu ekspresji, zwiększają napięcie i dynamikę narracji.

Długie wypowiedzenia parataktyczno-hipotaktyczne są typowe dla partii narracyjnych, opisów przyrody, zachowań bohaterów oraz ich sposobu myślenia. Tego typu konstrukcje okazują się szczególnie znaczące, gdy weźmie się pod uwagę ich profil nawarstwienia. Ponad 44% wypowiedzeń tego typu posiada tylko dwustopniowy profil nawarstwienia, trzypoziomowe wypowiedzenia stanowią ponad 32% a czterostopniowe nieco powyżej 16%. Wypowiedzeń o więcej niż czterostopniowym nawarstwieniu jest stosunkowo niewiele (15%). Ważną cechą wypowiedzeń złożonych jest obecność wypowiedzeń rozerwanych, w których wypowiedzenie nadrzędne jest rozerwane przez jakieś wypowiedzenie podrzędne względem któregoś z członów wypowiedzenia nadrzędnego. Tego typu wypowiedzeń jest w tetralogii bardzo dużo, bo aż 43,9% wszystkich wypowiedzeń złożonych (a 51,4% wypowiedzeń parataktyczno-hipotaktycznych).

² Cyt. za B. Strzelec, *Odkrywanie Brandstaettera. Nad „Pieśnią o moim Chrystusie”*, Rzeszów 2004, s. 75.

Wypowiedzenia wielokrotnie złożone są sposobem na oddanie semickiego sposobu formułowania myśli. Narrator rozwija wątek główny, dodając kolejno szczegóły, wnikając coraz głębiej i uwypuklając istotę myśli. Często składnia wymyka się logicznym uwarunkowaniom, poddając się sposobowi myślenia bohaterów.

Wypowiedzenia wewnętrznie nawiązane stanowią tylko 2% badanego materiału. Jednak ich budowa jest bardzo skomplikowana i niezwykle istotna dla charakteru powieści. Są to twory silnie nacechowane stylistycznie, gdyż są one jednym ze sposobów utrzymania ducha Biblii w powieści i przeniesienia odpowiedniego nastroju i wymowy utworu.

Inną dominantą w obrębie składni jest występowanie parentezy, która pełni rozmaite funkcje: wprowadza dodatkowe informacje, oddaje stany psychiczne bohaterów, odgrywa rolę podobną do didaskaliów w utworze dramatycznym.

Charakterystycznym rysem składni tetralogii jest jej silne nacechowanie emocjonalne, widoczne w częstym stosowaniu przez autora ułomnych konstrukcji składniowych oraz pytań retorycznych i pauz. Emocjonalność składni wzmacniają liczne powtórzenia, a także parajęzykowe środki stylistyczne, takie jak znaki interpunkcyjne, stosowanie majuskuły czy druku rozstrzelonego.

Operowanie licznymi emocjonalizmami składniowymi wprowadza dynamikę opisu przeżyć bohaterów. Równoważniki zdania oraz ułomne struktury składniowe pojawiają się często w mowie pozornie zależnej, kiedy narrator stara się oddać stany emocjonalne bohaterów. W badanym materiale środki wyrażania emocji najczęściej współwystępują ze sobą: pytania retoryczne przybierają często postać równoważników zdań i dodatkowo jeszcze powtarzane są bądź pojedyncze elementy, bądź całe konstrukcje. Zarówno w partiach opisowych, jak i w dialogach emocjonalizmy składniowe w zdecydowanej większości służą wyrażaniu emocji negatywnych. W tym miejscu należy zaznaczyć, że prócz omówionych w tej książce przejawów emocjonalności w składni, warto zająć się tymi emocjonalizmami, które zostały pominięte, np. morfologicznymi, leksykalnymi. Wyniki analiz mogłyby dostarczyć interesujących wniosków.

W *Jezusie z Nazarethu* można znaleźć wiele pól do dalszych analiz i interpretacji. Badacze twórczości Brandstaettera powinni skupić się

także na analizie składniowo-stylistycznej pozostałych dzieł autora *Pieśni o moim Chrystusie*, zarówno prozatorskich, jak i dramatycznych czy poetyckich. Takie badania pomogłyby wyróżnić dominanty językowo-stylistyczne oraz syntaktyczne poszczególnych gatunków. Ponadto pozwoliłyby bliżej scharakteryzować język osobniczy (idiostyl) pisarza z Tarnowa.

Spoglądając na całą twórczość Brandstaettera, nietrudno zauważyć, że pewne wątki tematyczne, ale także struktury językowo-stylistyczne, powracają w kolejnych utworach. Warto zatem zestawić analizy wybranych fragmentów tekstów, zarówno poetyckich, jak i prozatorskich. Za przykład mogłyby posłużyć badania dzieł pisarza, które podejmują motywy zaczerpnięte z Biblii.

Ponadto istotnym zagadnieniem badawczym jest kwestia spójności tekstu, która pozwala traktować dany utwór jako jedność. Zatem ważnym zadaniem na przyszłość jest zbadanie sposobów spajania tekstu, zarówno na poziomie lokalnym, jak i globalnym. Wiąże się to z wyjściem w analizie składniowej poza badanie konstrukcji składniowych. Koherencję tekstu można rozpatrywać na wielu poziomach: tematycznym, semantycznym, leksykalnym, fonetycznym czy wreszcie składniowym. Wszystkie te płaszczyzny powinny stać się przedmiotem przyszłych analiz.

Wyniki badań warto osadzić w odpowiednim kontekście porównawczym. W tym miejscu należy jeszcze raz podkreślić ograniczone możliwości porównywania powieści Brandstaettera z innymi dziełami.

Oryginalność językowego ukształtowania prozy tego pisarza można jednak zestawić z innymi dziełami jemu współczesnych. Osadzenie *Jezusa z Nazarethu* w kontekście innych utworów powstałych w tym samym czasie mogłoby dostarczyć wielu ciekawych informacji na temat wspólnych bądź odrębnych właściwości składniowo-stylistycznych tekstów.

Wydaje się, że interesujące wnioski przynieść może porównanie języka tetralogii z ukształtowaniem językowo-stylistycznym innych powieści biblijnych, co jest zadaniem na przyszłość. Wyniki analiz porównawczych mogą dać odpowiedź na pytanie, jakie są różnice w warstwie językowej powieści traktujących o biblijnych wydarzeniach. Przede wszystkim ciekawe mogą okazać się konstatacje o tych

różnicach, które wynikają z perspektywy osoby pisarza i jego pochodzenia.

Wyróżnione w pracy dominanty składniowo-stylistyczne potwierdzają tezę, że dzieło *Jezus z Nazarethu* „stanowi eksperyment artystyczny niezwyklej rangi”³.

³ A. Seul, *Biblia w powieści Romana Brandstaettera „Jezus z Nazarethu”*, Zielona Góra 2004, s. 268.